Spanienhjälpens fältsjukhus under spanska inbördeskriget

Svensk-norsk insats för demokratin

En nybyggd teknisk högskola i Alcoy byggdes på en månad om till ett fältsjukhus med hjälp från Sverige och Norge under spanska inbördeskriget 1937. Artikelförfattaren, som är den sista i dag levande bland den skandinaviska personalen, berättar sjukhusets historia och minnen från tiden då han som 24-årig medicine kandidat var med och skapade sjukvård mitt under brinnande krig.

ERIK RABO
med dr h c, Hovås

Som sista överlevande av den skandinaviska personalen på det svensk-norska fältsjukhuset under det spanska inbördeskriget har jag känt mig förpliktad att skriva sjukhusets historia och rädda denna svensk-norska insats för demokratin från glömskan.

Motsättningarna ledde till inbördeskrig

1930-talet var en ond tid med flera år av depression och massarbetslöshet, Hitlers maktövertagande och Mussolinis krig i Etiopien. I Spanien hade diktatorn Primo de Rivera störtats och kungen abdikerat 1931. Den unga spanska demokratin var bräcklig på grund av landets sociala och ekonomiska missförhållanden. Mest svårlösta var de agrara problemen. Regeringen hade utlovat en jordreform men misslyckats. Resultatet blev att både de jordlösa och de besuttna blev missnöjda. Dessa svåra inre motsättningar ledde fram till inbördeskriget.

Den 17 juli 1936 revolterade officerare ledda av general Francisco Franco i spanska Marocko och de flesta garnisoner i Spanien mot den lagliga spanska regeringen. Upprorsmännen räknade med snabb framgång för den överraskande kuppen. Efter ett par veckor behärskade de en rad viktiga städer men misslyckades i Madrid och Barcelona, och mer än hälften av landet stod under regeringens kontroll. Kriget kom att vara i nästan tre år och skördade en halv miljon offer på slagfältet, i fängelser och genom terror av civilbefolkningen och kanske lika många flyktingar.

Frivilliga insatser trots nonintervention

För att minska risken för en internationell konflikt fattade Nationernas förbund (NF) beslut om nonintervention – inget land fick sända vapen eller trupper till Spanien. Trots stor vånda och många brasklappar beslöt en stor majoritet av den svenska riksdagen att acceptera NFs beslut. Inga vapen skulle säljas till Spanien. Den svensk som deltog i strid skulle vid hemkomsten dömas till sex månaders fängelse – ett straff som dock aldrig kom i verkställelse.

De västliga demokratierna lydde NF, men från Tyskland skickades flyg och tanks, och tyska flottan besköt den spanska kusten. Efter avslutat krig i Etiopien hade Mussolini fått hem en stor mängd soldater 1936. Han skickade 60 000 av dessa till Spanien. Sovjet skickade så mycket vapen till republiken att kriget kunde hållas igång men inte vinnas. Trots förbudet och hot om fängelsestraff kom 40 000 frivilliga från mer än 50 länder till Spanien. De frivilligas insats är förmodligen det största frivilliga engagemanget i historisk tid om man ser till antalet länder som var representerade. De flesta anslöt sig till »de internationella brigaderna«. Av 520 svenskar stupade 134.

Då rebellerna i november 1936 stod i utkanten av Madrid hade regeringen ännu inte hunnit utbilda och organisera sin armé – värnplikt hade inte funnits i Spanien. I detta läge utnyttjades de internationella brigaderna hänsynslöst. De decimerades väsentligt i antal men vann två betydelsefulla segrar. Madrid var sedan under två år nästan inringat men kapitulerade inte förrän på krigets sista dag.

Spanienhjälpen bildades

De europeiska demokratiernas beslut att lämna den spanska republiken åt sitt öde väckte förbittring och medförde ett stort folkligt engagemang för det spanska folket. I oktober 1936 bildades svenska hjälpkommittén för Spanien, »Spanienhjälpen«, med Gunnar Branting som ordförande. Bland medlemmarna märktes professorerna Herbert Tingsten, Israel Holmgren och Josua Tillgren. Spanienhjälpen kom att få 430 lokala kommittéer i landet och kunde redan på hösten 1936 skicka sjukvårdsmateriel och ambulanser till fältsjukhusen och tio lastbilar med mat till Madrids barn.

Under våren 1937 kom en strid ström av flyktingar till Frankrike, bland dem tusentals barn. Spanienhjälpen beslöt att finansiera barnhem för evakuerade spanska barn. Till det första svenska barnhemmet upplät det svenska paret Siri och Olof Aschberg sitt slott norr om Paris. Så småningom drev Spanienhjälpen tolv barnhem i Spanien och Frankrike. De 1 000 barnen fick sin försörjning genom att faddrar betalade 50 kronor i månaden för ett barn.

Sjukhus inrättades med nordisk hjälp

Då den spanska regeringen saknade resurser att ta hand om alla sina sårade åtog sig de svenska och norska hjälpkommittéerna att gemensamt utrusta ett sjukhus med 125 sängar och betala mat, mediciner, kirurgisk utrustning och ambulanser. Skandinavisk personal skulle inrätta och driva sjukhuset i sex månader, varefter sjukhuset skulle överlämnas till den spanska staten. I textilstaden Alcoy nära Alicante upplåts en nybyggd teknisk högskola, som med sina stora lärosalar var idealisk för ändamålet.

Då jag såg i tidningen att Spanienhjälpen planerade ett sjukhus skrev jag och frågade om de hade användning för en medicine kandidat. Jag fick inte något svar men for på min 24:e födelsedag den 1 mars till Köpenhamn för att fullgöra en månads tjänst på infektionssjukhuset där. Dagen efter blev jag kallad att infinna mig på advokat Brantings kontor i Stockholm. Jag blev intervjuad av honom, och därefter meddelade han att jag var anställd. Jag beordrades att ta körkort, sattes i trafikskola och fick mitt körkort efter en veckas träning – kanske inspektören var vidtalad!

På grund av noninterventionspakten fick frivilliga soldater inte pass för att resa till Spanien utan fick smugglas in i Spanien. Som kontrast mot detta behandlade regeringen Spanienhjälpen och sjukhuset med största välvilja. Vi försågs med diplomatpass och fick allt stöd av de svenska ambassaderna i Paris och Valencia, där republikens regering slagit sig ned på grund av att Madrid hotades.

I Göteborg sammanträffade jag med sex svenska sjuksköterskor och annan personal. Vi togs om hand av Göteborgs Spanienkommitté och bjöds på lunch av Torgny Segerstedt innan vi med våra bilar avreste till Rotterdam med båt. I Paris tillstötte norsk personal, och vi var elva personer som bilade vidare till Spanien och Alcoy. Som »läkare« fick jag

FOTO: KEYSTONE/SCANPIX

FOTO: SCANPIX

Under spanska inbördeskriget pågick gatustriderna jämsides med det dagliga livet, och ambulanser körde i skytteltrafik till sjukhusen.

Mannen i plommonstop på bilden ovan till vänster är en republikan som ligger och skjuter vid fronten i Madrid.

Överst till höger ses den tekniska högskola i Alcoy som byggdes om till den svensk-norska Spanienhjälpens sjukhus.

Bilden till höger visar rödakorsarbetare som bär en skadad till en väntande ambulans.

ansvaret att leda gruppen och klara av de många formaliteterna vid svenska och spanska ambassaderna i Paris, vid gränskontrollerna och alla vägkontroller. Den 27 mars anlände vi till Alcoy, och de följande dagarna kom övriga svenskar och norrmän. Vi blev sammanlagt 30 personer, varav sju läkare. Ett stort antal flickor rekryterades lokalt och anställdes som sjukvårdsbiträden.

Ortopeddocenten Nils Silfverskiöld hade fått uppdraget att förhandla med spanska regeringsrepresentanter och hade kommit till Alcoy några dagar tidigare tillsammans med sjukhusets svenske intendent kapten Bjarne Natt och Dag. Överläkare och intendent bodde i en stor våning där vi alla åt middag varje kväll. Den spansktalande svenske kocken förvarade i sitt rum ett stort förråd av konserverade norska kött- och fiskkakor, som i längden blev en ganska enformig diet. Övriga skandinaver inkvarterades i flera våningar i staden. Jag delade lägenhet med Harald Nyström och Johannes Hagtvedt. Nyström hade varit läkare vid det kejserliga gardet i Abessinien före och under det italiensk-etiopiska kriget 1935–1936. Hagtvedt var distriktsläkare i Andenes, där han samlade material för en avhandling om vitaminbrist i Nordnorge.

Övriga läkare var svensken Fridolf Wingerstrand och norrmännen E Pettersen och Gunnar Finsen. Finsen tjänstgjorde i Finland under vinterkriget och var senare medicinsk chef för de norska sjöstridskrafterna i England.

Invigning efter en månad

På kort tid klarade 100 spanska arbetare av att göra nödvändiga förändringar och leda in vatten och avlopp i alla rum. Från Sverige och Norge kom all utrustning från sängar till kirurgiska instrument som enligt Silfverskiöld var de bästa som kunde fås för pengar.

De första veckorna hade vi fullt arbete med att få all inströmmande utrustning på plats, och allt var i bästa ordning då sjukhuset invigdes en månad efter vår ankomst den 25 april i närvaro av utrikesministern Alvarez del Vayo och ordförandena i de svenska och norska spanienkommittéerna Gunnar Branting och Kristian Gleditch.

Silfverskiöld hann inte ta hand om många patienter eftersom han reste hem efter invigningen. Han tog däremot på det mest omtänksamma sätt hand om sårade frivilliga när de återkom till Sverige. Gunnar Johnson, som var chef för legevakten i Oslo, efterträdde Silfverskiöld. Johnson var en stor humanist och inspirerande chef. Han blev senare överläkare vid ett krigssjukhus i Finland och en tid medicinsk chef för de norska styrkorna i England.

Förutom den svenska intendenten hade vi en spansk intendent som tog hand om den spanska personalen men kände ansvar även för oss. Jag fick ett identitetskort med uppgift att jag var anställd vid sjukhuset med arbetstiderna klockan 9–1 och 3–7. Den långa siestan använde jag till lektioner i spanska enligt naturmetoden för en folkskollärare. Träning fick jag av mina patienter och de spanska sjukvårdsbiträdena.

Ambulanser körde i skytteltrafik

Genast efter invigningen kom det första ambulanståget med flera tiotal sårade, och ambulanserna körde i skytteltrafik mellan stationen och sjukhuset. Så blev det sedan – en mängd patienter och ett väldigt arbete på operationssalen och

sjuksalarna en kort tid och därefter en lugn period. Vi hann med 1 200 operationer, men vi hade inga akutfall eftersom alla fått första hjälpen på andra håll. Av samma skäl hade vi bara fem dödsfall eftersom dödligt sårade inte kom längre än till förbandsplatserna och sjukhus nära fronten. Jag var ju inte någon operatör utan fick nöja mig med att vara assistent och sköta avdelningsarbetet. Eftersom jag inte var kirurg betraktades jag som medicinare och fick bland annat ansvaret för de många malariafallen.

De första månaderna av kriget hösten 1936 hade kännetecknats av terrordåd på båda sidor. Rebellerna dödade alla som kunde tänkas sympatisera med »de röda« antingen de var liberaler, socialister, kommunister eller anarkister. Ett medlemskort i en fackförening var liktydigt med en dödsdom. På samma sätt behandlade den andra sidan »fascisterna«. Som sådana uppfattades de besuttna och en del representanter för den katolska kyrkan. I detta förvirrade skede av kriget fördes tidens främsta poet, Federico Garcia Lorca, bort av rebellerna från sitt hem och sköts.

Folkfrontregering bildades

I Alcoy var den enda förödelse man kunde se en bränd kyrka. Jag lyckades aldrig utröna hur det hade gått för prästerna och de rika företagarna under det första tumultet under Francos uppror. Det halvår vi var i Spanien var ett förhållandevis lugnt skede av kriget då fronterna hade stabiliserats och stod tämligen stilla. Den vid krigsutbrottet svaga socialliberala regeringen hade blivit mer handlingskraftig sedan den hösten 1936 bildat en koalition med kommunisterna i en folkfrontregering, något som blev möjligt eftersom Komintern 1935 hade beordrat kommunistpartierna i Frankrike och Spanien att inte bekämpa socialdemokraterna (»socialfascisterna«) utan i stället samarbeta.

Bland arbetarna i Katalonien dominerade anarkosyndikalismen, som tror på individens egenvärde och kräver maktspridning och decentralisering – och därför är lika fientlig mot kommunism som mot fascism. Majoriteten anarkister var mot samverkan i en borgerlig regering som visserligen bekämpade fascismen men inte kunde förväntas genomföra stora sociala reformer. Ledande anarkister satte sig dock i regeringen, vilket splittrade rörelsen och skapade pessimism i partiet. Kommunisterna var mycket få före kriget men ökade lavinartat tack vare sin goda organisation och disciplin.

Stillsamt liv på sjukhuset trots gatustrider

I februari 1937 hade det varit gatustrider i Barcelona då de Moskvatrogna kommunisterna i de pågående ryska utrensningarnas anda behandlade kommunistiska utbrytargrupper som dödsfiender. Detta beskrivs av George Orwell i »Ärminne över Katalonien« och i filmen »Land och frihet«. Orwell hade anslutit sig till en trupp som sattes upp av POUM, ett litet trotskistiskt parti. Orwell blev sårad och vårdades på sjukhus men fick fly till Frankrike för att inte bli skjuten av stalinisterna. Ernest Hemingway berör dessa händelser i boken »Klockan klämtar för dig«. I maj 1937 gjorde kommunisterna upp med anarkisterna på Barcelonas gator. Dessa inre motsättningar kom inte till allmän kännedom förrän långt senare, och på vårt sjukhus levde vi samma stillsamma liv som på vilket svenskt sjukhus som helst.

I maj invigdes internationella brigadernas sjukhus i Murcia av den legendariska »La Pasionaria«, Dolores Ibarruri. Jag träffade där några sårade svenskar som bad oss ta över kamraten Bruno Franzén, som förlorat båda händerna, till vårt sjukhus.

Den spanska regeringen bad enträget om hjälp att bygga ut sjukhuset till 600 sängar, vilket skulle bli både svårt och dyrt. Bland annat fick man anlägga en ny två kilometer lång vattenledning. Efter viss vånda accepterade den svenska och norska Spanienhjälpen att finansiera även detta projekt. Sjukhuset överlämnades officiellt till de spanska myndigheterna den 20 augusti 1937, men den skandinaviska personalen fortsatte att sköta verksamheten till den 20 september, då de sista skandinaverna, däribland jag, lämnade sjukhuset och Spanien. Ny chef för sjukhuset blev Spaniens främste ortoped, Manuel Bastos.

Under den lugna perioden med dubbelt huvudmannaskap i september fick jag och kollegerna Nyström och Hagtvedt tillfälle att besöka Madrid, där vi fick bo i dr Bastos våning och blev omhändertagna av hans husa. På vägen till Madrid märkte man ingenting av fronterna några mil från var sida om vägen. En tredjedel av Madrid var sönderbombad. På nätterna hördes kanonad och sågs ljussken av artillerielden uppe i Sierra de Guadarrama. I november 1936 hade rebellerna trängt in i Madrid från väster men hade tvingats att stanna och gräva ned sig några kilometer från slottet, och denna front stod sedan still i mer än två år.

Sjukhuset bombades

Alcoy bombades aldrig 1937 men flera gånger 1938 från det av italienarna ockuperade Mallorca. Den 16 oktober 1938 blev sjukhuset så svårt skadat av en bomb att patienterna och den fortsatta verksamheten flyttades till två närbelägna orter.

Redan hösten 1937 stod det klart att

»Bröd, fred, frihet«. Målning av Leif Knudsen 1970. Ägare: Ingalisa Strannegård.

republiken skulle gå under om den inte fick stora vapensändningar. Då en sista regeringsoffensiv vid floden Ebro misslyckades hösten 1938 var utgången given. Republiken fortsatte dock kampen i hopp om att storkriget skulle bryta ut och republiken räddas av de västliga demokratierna. I mars 1939 kapitulerade republiken.

Terror och tystnad

Efter krigsslutet förvandlades Hospital Sueco-Noruego till fängelse. Överläkaren dr Bastos dömdes till tolv års fängelse för »hjälp till uppror«. Mer än 1 000 dödsdomar avkunnades varje månad under året efter krigsslutet. Flera Alcoybor, bland dem borgmästaren och en barnläkare, dömdes till döden och arkebuserades.

Francos terrorregim kom att fortsätta till hans död 1976. Under hela denna tid var det farligt att tala eller skriva om inbördeskriget, men även efter Francos död rådde tyst samförstånd att tiga för att inte väcka gamla motsättningar till liv. Först från mitten av 1990-talet, 60 år efter inbördeskrigets utbrott, har kriget och terrorn tagits upp i spansk litteratur och press. Nästan alla som varit med och tigit hela livet är döda. Det är deras barnbarn födda på 1960- och 70-talen som tar till orda.

Sedan 1950-talet har vårt sjukhus varit den tekniska högskola huset byggdes för. En historiker i Alcoy, Angel Beneito, hörde att skolan varit sjukhus och

sökte fakta, vilket visade sig svårt då inga handlingar från krigstiden var bevarade i arkiven i Alcoy. Han sökte och fann sitt material på Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm. Sommaren 2002 kunde den svenska ambassadören i Madrid inviga en utställning om sjukhuset arrangerad av Beneito. Ett lokalt filmbolag arbetar 2003 på en dokumentär om sjukhuset.

Diktarnas krig

Inte bara den internationella arbetarrörelsen stödde den spanska republikens sak. För många författare blev inbördeskriget en överväldigande upplevelse. Demokratin hade gång på gång retirerat. I Spanien gjordes äntligen motstånd.

Allmänheten skakades av Barbro Alvings skildringar av bomber över Madrid med bilder av hundratals döda barn på gatan. Bombningen av Guernica 1937 har förblivit en symbol för terror och förtryck medan andra ännu värre händelser under andra världskriget fallit i glömska.

Några böcker om kriget har blivit klassiker. Jag har nämnt George Orwells »Äreminne över Katalonien« och den mest berömda av alla, Ernest Hemingways »Klockan klämtar för dig«. André Malraux, som organiserade republikens lilla flygstyrka och som sedan blev de Gaulles kulturminister, skrev en stor roman »l'Espoir« redan 1937. Arthur Koestler berättar i självbiografin »Den osynliga skriften« om hur han blev tillfångatagen av rebellerna och dömd till döden, men räddades genom en utväxling av fångar.

Många engelska och amerikanska författare deltog i kriget, och flera stupade. De svenska författarna stred med pennan. Otaliga böcker och tidningsartiklar publicerades, och nästan varje 30-talsförfattare var engagerad. Men kriget har engagerat inte bara författare som bevittnade den spanska republikens kamp utan även senare författargenerationer, som efter andra världskriget opponerade sig mot Francos terrorregim. Mest lidelsefull var Stig Dagerman, som solidariserade sig med sina meningsfränder anarkosyndikalisterna i Katalonien.

George Orwell frågade sig i en essä 1943 om det var rätt av människor i andra länder att uppmuntra spanjorerna att kämpa vidare när kriget inte längre kunde vinnas. Han trodde dock att det var bättre att kämpa och besegras än att ge upp utan kamp. Själv funderar jag sedan 60 år: Kanske allt var meningslöst. Men ändå – kanske inte. •

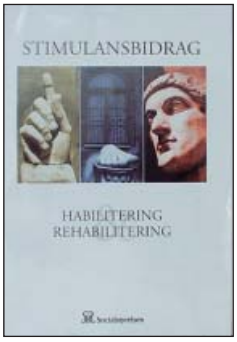
Särtryck
Läkartidningen

I samband med 1994 års handikappreform beslutade riksdagen att stimulera utvecklingen av rehabilitering och habilitering med 1,4 miljoner kronor, bidrag som Socialstyrelsen fördelade och följde upp. Ett axplock av de medicinskt fokuserade projekt som bedömts vara av riksintresse har presenterats som separata artiklar i Läkartidningen under 1996 och 1997 och i serieform under 1999–2001.

Denna serie har nu samlats i ett särtryck, som av Socialstyrelsens projektgrupp kompletterats med två rapporter som inte redovisats i tidningen. Särtrycket täcker ett brett spektrum av rehabiliteringen och habilitering, t ex vid slaganfall, demens och svåra hjärnskador, för barn med särskilda behov och de många små grupperna med ovanliga funktionshinder.

Skriften har distribuerats av Socialstyrelsen. En mindre upplaga finns att beställa från Läkartidningen.

Priset är 85 kronor

Habilitering och rehabilitering

Beställer härmed.....ex av Habilitering och rehabilitering

.....
namn

.....
adress

.....
postnummer

.....
postadress

Insändes till Läkartidningen
Box 5603
114 86 Stockholm

Faxnummer: 08-20 74 35

www.lakartidningen.se
under särtryck, böcker